

УДК 330.322.4:316

DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.74-16>**Гилка У.Л.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління в транспортній галузі
*Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»*

Gylka Ulyana

Candidate of Economic Sciences, Docent,
Associate Professor Department of Management in the Transport Industry
*Danube Institute of the National University
"Odessa Maritime Academy"*

ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ПОЛІТЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ

PROSPECTS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE POLYECONOMIC ASPECT

Відсутність стабільного економічного зростання після тридцятирічного періоду, що пройшов після здобуття Україною незалежності, слід шукати за допомогою політекономічного підходу, зокрема через дію на економіку закону про адекватність виробничих відносин рівню та характеру продуктивних сил. Виробничі відносини України несуть собі рудимент феодального господарського устрою у вигляді розвиненого інституту олігархів, що склався в період жорсткого протистояння носіїв ідей ринкової економіки з носіями ідей планової економіки. Продуктивні сили України, втілені у робочій силі, відповідають сучасному рівню розвитку продуктивних сил розвинутих країн. Відставання виробничих відносин неминуче призведе до реформування. Крім ролі олігархів у політичному та економічному житті, у статті розглянуто низку інших елементів виробничих відносин, що протистоять економічному розвитку України.

Ключові слова: продуктивні сили, виробничі відносини, олігархічний капіталізм, господарсько-політичний устрій, економічний розвиток.

The problem of the lack of economic growth in Ukraine which is considered through the effect on the economy of the political-economic law on the adequacy of production relations to the level and nature of productive forces is identified. In the course of the analysis of the state of productive forces and industrial relations, it was concluded that the industrial relations of Ukraine contain a rudiment of the economic system of the Middle Ages, which consists in a deep introduction of the institution of oligarchs into the economy. The author outlines the reasons for the emergence of oligarchic capitalism in Ukraine, in which oligarchs have the opportunity to shape public opinion and, thus, influence the composition of the legislative power, which adopts state laws beneficial to them. It is emphasized that industrial relations in Ukraine are currently lagging behind in their development, which, in turn, slows down the development of productive forces and society as a whole. The author has clearly defined that only with the change of outdated industrial relations is it possible to enter a new path of economic development. On the other hand, the productive forces of Ukraine, embodied in the labor force, fully correspond to the current level of development of the world's productive forces. This is the industrial relations lagging in the country from the character of productive forces. The contradiction between them inevitably leads to the reform of industrial relations. However, this should happen not in a revolutionary way, but in an evolutionary way in the form of a political struggle. It is quite difficult to carry out such an evolution, since the institution of oligarchs has informally appropriated all political and economic power. In addition to the role of oligarchs in the economic life of the country, the author considered a number of other elements of industrial relations that oppose the economic development of Ukraine. But in terms of their influence, they can be classified as the second level after the effect of the political-economic law. The article outlines ways of forming industrial relations adequate to the productive forces of modern Ukraine and their impact on economic development. It is noted that within the framework of existing industrial relations, the growth of public production volumes is possible, but its pace will be several times lower than potentially possible.

Key words: productive forces, industrial relations, oligarchic capitalism, economic and political system, economic development.

Постановка проблеми. На тлі військової агресії у свідомості багатьох українців, зокрема економістів, економічні проблеми відходять на другий план. Тим часом, слід підкреслити, що згідно статистичних даних із країни лише через безробіття виїхало близько дев'яти мільйонів громадян, а введений воєнний стан зробив цей процес інтенсивнішим, скорочуючи чисельність головного елемента продуктивних сил – робочої сили. У такій ситуації Україна не має можливості навіть наблизитися до показників обсягів суспільного виробництва початку 90-х років.

Матеріал даної статті є продовженням дослідження, що викладено у двох попередніх опублікованих статтях [1; 2], у яких доведено матеріальну та теоретичну можливість досягнення економічного зростання України, а також розглянуто фінансові можливості досягнення такого зростання. У цих роботах підкреслено, що головною причиною відсутності розвитку економіки є недосконалість виробничих відносин. Оскільки виробничі відносини є об'єктом вивчення політичної економії, виникла доцільність більш досконало дослідити проблеми економічного розвитку в політекономічному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виробничі відносини – категорія суто політекономічна. На теперішній час політекономія, як наука, перебуває у скрутному становищі, тому що виключена для вивчення із навчальних планів усіх неекономічних вищих навчальних закладів, і, навіть, із навчальних планів багатьох економічних факультетів. Тим часом, саме вона дає відповідь на запитання: чому в Україні не здійснюються інвестиції в сучасне промислове виробництво.

Для більшості людей поняття виробничі відносини – це не більше, ніж відносини між людьми всередині одного підприємства. Однак, це далеко від реальності, тому що насправді йдеться про економічні, соціальні та політичні відносини різних верств суспільства.

Вперше термін «політекономія» застосував у назві своєї праці драматург Монкретєн [3], але більш фундаментальну основу цієї науки заклав французький економіст Ф. Кене. У своїй роботі «Економічні таблиці» [4] він розділив усіх людей на три суспільні верстви: у першій верстві опинилися селяни, які, працюючи на землі, створювали всі багатства; у другу верству увійшли власники землі, яким від Бога було дано землю – вони мали право нічого не виробляти і жити за рахунок праці селян і ренти, яку дає земля; до третьої верстви Ф. Кене відніс ремісників, яких назвав «безплідними», тому що вони нічого не створюють, але переробляють багатства, створені землею за допомогою селян.

Взаємини цих трьох верств суспільства стали основним об'єктом вивчення політекономії. Розвиток виробничих відносин визначав розвиток суспільства загалом. На зміну рабовласницьким, а потім і феодалним виробничим відносинам, які вивчав Ф. Кене, прийшли капіталістичні виробничі відносини. Поняття класів увійшло у вжиток та стало звичним.

До сфери уваги політекономії увійшли стосунки не лише між класами, а й між інституціями. Під інститутами мається на увазі частина суспільної свідомості та її носіїв, здатних впливати на розвиток суспільства. Як приклад частини суспільної свідомості можна навести релігію, освіту, мораль, моральність, традиції, право. Як носіїв частини суспільної свідомості або певного способу мислення можна визначити уряд, профспілки,

пенсіонерів, політичні партії, громадянські суспільства, армію, депутатський корпус, вчених, ветеранів, представників різних економічних шкіл та ін.

З виробничими відносинами нерозривно пов'язані продуктивні сили, які представлені людьми та засобами виробництва. Продуктивні сили, зазвичай, розвиваються швидше за виробничі відносини [5]. Виробничі відносини, що відстають у розвитку, гальмують розвиток продуктивних сил і суспільства в цілому, тому тільки злам відсталих виробничих відносин може дати можливість подальшого розвитку суспільства.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження недосконалості існуючих в Україні виробничих відносин, що перешкоджають досягненню економічного розвитку держави.

Об'єктом дослідження є виробничі відносини, що склалися в сучасних умовах.

Предметом дослідження є негативний вплив існуючих виробничих відносин на економічний розвиток України.

Для досягнення мети дослідження використовувалися методи історичного та економічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На розвиток сучасного українського суспільства значний вплив має неформальний інститут олігархів. Він об'єднує найбільших власників засобів виробництва та засобів масової інформації. Олігархи формують громадську думку і цим визначають склад законодавчої влади, що приймає вигідні олігархам державні закони. Вони доступними їм засобами усувають із політичної арени партії, здатні протистояти їхнім намірам у економічному житті. Саме під їх впливом Україна стрімко перетворюється з промислової держави на сировинний придаток розвинутих країн. Сучасні виробничі відносини в Україні можна охарактеризувати як олігархічний капіталізм.

Зазвичай, розглядаючи перспективи розвитку України у післявоєнний період, на перший план, серед необхідних для вирішення завдань, висувують формування фінансової бази, викорінення корупції, вступ до Євросоюзу (ЄС) та Північноатлантичного альянсу (НАТО), удосконалення податкової системи, встановлення оптимального банківського відсотка та обсягів державних замовлень, підтримання конкуренції, усунення протекціонізму, свободу Нацбанку, формування інвестиційного клімату та ін. І всі ці завдання мають назву стратегічних. Однак, не знижуючи важливості постановки та вирішення кожної з цих проблем для розвитку економіки держави, слід визнати, що жодна з них не може бути первинною.

Первинну проблему відкриває один із основних законів політичної економії – це закон адекватності виробничих відносин рівню та характеру продуктивних сил [6]. Розглядаючи проблему відсутності економічного зростання з позицій політичної економії, стає очевидним, що головною причиною виникнення проблеми розвитку економіки є відсутність адекватності виробничих відносин олігархічного капіталізму рівню розвитку і характеру продуктивних сил.

Олігархічний капіталізм, як форма виробничих відносин, бере свій початок у середньовіччі, коли феодали набирали чинності, створювали власні армії, диктували державі свою волю і привласнювали собі довірені їм для управління державні землі. Таким чином,

феодалі перетворювалися в олігархів, які впливали на державну політику і перешкоджали розвитку капіталістичних відносин.

На теперішній час, власники великих капіталів так само, як і в середньовіччі, стають олігархами і, задля власних інтересів, не дозволяють державі здійснювати реформи, які необхідні для досягнення економічного зростання та розвитку. Особливість сучасного олігархічного укладу у тому, що олігархам належать не тільки засоби виробництва, а й усі засоби масової інформації, за допомогою яких вони формують необхідну їм громадську свідомість. Механізм демократичного устрою працює за умов вже сформованої олігархами суспільної свідомості, що створює видимість демократії. При цьому, фактичними володарями залишаються олігархи, що свідчить про те, що виробничі відносини, які склалися у теперішній час, багато в чому мають ознаки феодального укладу.

Формування сучасних українських олігархічних виробничих відносин склалося у період жорсткого протистояння носіїв ідей ринкової економіки з носіями ідей планової економіки, а також зіткнення ідеї абсолютної незалежності від Росії з ідеєю збереження з нею економічного співробітництва. У ході політичної боротьби залишилося непоміченим тихе захоплення неформальної влади олігархами, в результаті чого було збудовано олігархічний капіталізм з монополією олігархів, відсутністю конкуренції, формуванням економіки сировинного типу [7].

Що стосується продуктивних сил, то вони складаються із засобів виробництва та робочої сили. В Україні засоби виробництва, вирвані з єдиного аграрно-промислового комплексу Радянського Союзу, втратили колишню міць та надзвичайно сильно відстали від рівня у розвинених країнах. Однак, загальновідомо, що при прогресивних виробничих відносинах темпи розвитку засобів виробництва можуть бути настільки стрімкими, що факт їхнього відставання можна не вважати критичним.

У той самий час, продуктивні сили, представлені робочою силою, обігнали у розвитку виробничі відносини, – з'явився клас підприємців-капіталістів, без яких неможливий капіталізм. Завдяки розвиненій мережі Інтернет та відкритим кордонам, нове покоління отримало уявлення про демократичну (наскільки це можливо при капіталізмі) соціальну державу, де люди об'єднані спільною метою побудови багатого суспільства. Слід підкреслити, що наші співвітчизники, як і раніше, залишаються однією з найбільш освічених націй у Європі, вони працьовиті, амбітні та енергійні. І саме цей стан продуктивних сил піднімає їх на вищий рівень, ніж той, на якому знаходяться виробничі відносини. Таким чином, можна зробити висновок: шлях до розвитку економіки держави слід розпочинати із створення виробничих відносин, адекватних продуктивним силам, що представлені робочою силою.

Звісно, не тільки наявність олігархів визначає виробничі відносини. Їх також характеризує переважний тип власності на засоби виробництва та рівень державного регулювання економікою.

За рівнем впливу держави на економіку, виробничі відносини можуть відрізнятися ступенем свободи ринку від державного управління. Якщо втручання мінімальне ринок називають вільним, а економіку –

ринковою; у випадку, коли державне управління переважає, ринок називають невольним, а економіку – плановою економікою. При цьому немає абсолютно регульованого ринку чи абсолютно вільного ринку.

Серед фахівців існує думка, що приватна власність та вільна економіка – це основні ознаки капіталізму, а державна власність та регульований ринок – це атрибути соціалізму. Однак, такий підхід помилковий, його навіть можна характеризувати, як стереотип мислення.

Наприклад, у Німеччині першої половини 40-х років минулого століття економіка була плановою, але при цьому вона залишалася капіталістичною. З іншого боку, у Радянській Україні економіка була плановою та заснованою на державній власності на засоби виробництва, але соціалізму тут не було, а існуючий у той час господарський уклад можна назвати державною економікою, але не соціалізмом.

З погляду на праці дослідників, що стосуються суті соціалізму, починаючи від відомих соціалістів С. Сімонді, А. Сен-Симона, Ш. Фур'є та закінчуючи визначенням соціалізму в фундаментальній праці наших сучасників за редакцією В. Базилевича [8], то в жодній не маємо обов'язковою для соціалізму державної власності на засоби виробництва. Вона стала обов'язковим типом власності на думку Карла Маркса, але світовий практичний досвід, у тому числі й український, цю думку не підтверджує. Соціалізм існує лише у свідомості людей і ніколи не був реалізований на практиці. Слід визначити, що на теперішній час ніхто не може купити квиток та поїхати до країни, де реалізовано всі атрибути жаданого соціалізму. Тому уявлення про власність за соціалізму є таким само гіпотетичним, як і сам соціалізм.

Багато розвинених капіталістичних країн у загальному обсязі основних засобів мають велику частку державної власності на засоби виробництва. Зокрема, у Франції вона становить 33%, у Німеччині – 30%, у Великій Британії – 25%, у США – 22%. В супереч цьому, в Україні частка державної власності становить менше, ніж 10% [9].

Для нас можливість існування державної власності в умовах капіталістичного устрою важлива тим, що вона відкриває можливість використання державного капіталу у справі досягнення економічного розвитку. Сьогодні не є порочною практикою створення підприємств зі спільним державним та приватним капіталом.

Наявність олігархів, тип приватної власності та рівень свободи ринку також не становлять повний список атрибутів виробничих відносин. Якими мають бути виробничі відносини, щоб їх можна було б назвати адекватними продуктивним силам сучасної України?

По-перше, держава має бути правовою, тобто всі мають бути рівними перед законом. Можливо, що держава без порушників закону в найближчому майбутньому є такою ж нездійсненою мрією, як і комунізм. Але нам відомий випадок залучення до суду президента США Ф. Рузвельта, де його визнали винним у порушенні закону. В наш час триває судовий процес над президентом США передостанньої каденції Д. Трампом. Однак це ще не означає, що всі порушники закону в США залучаються до суду, але свідчить про безперечні успіхи держави у русі до правової держави. Чи варто говорити, як сильно відстала в цьому напрямку Україна?

По-друге, важливим елементом виробничих відносин є вільна конкуренція на товарному та інших ринках. Конкуренція – це найважливіший стимулятор громадян до праці, заміну якій у державній плановій економіці України знайти не вдалося.

По-третє, безперечно важливим елементом необхідних Україні виробничих відносин є демократичний устрій суспільства. Світовий досвід показує, що абсолютної демократії, яка передбачає владу народу, у найближчому майбутньому досягти не вдасться, як і комунізму, але є певний тренд. Суспільство пройшло шлях від абсолютної влади монарха при рабовласницькому ладі, через обмеження частини влади монархів на користь феодалів (назвемо це феодалною демократією), до сучасної буржуазної демократії.

У розвинутих країнах законодавчу владу внаслідок виборів набувають буржуазні партії, представники яких переслідують свої інтереси, але змушені враховувати інтереси народу, допущеного до голосування. В Україні ж немає жодної партії, яку можна було б назвати народною за її змістом, і якій довіряв би народ. Тому існуюча в нас демократія також є буржуазною, але в її гіршому прояві. Втім, варто зауважити, що через цей шлях пройшли усі розвинуті країни та розвинені демократії.

Пройти шлях до необхідних нам виробничих відносин дуже непросто. Зазвичай, перехід до нового господарського устрою відбувається під тиском прогресивних політичних партій, які в Україні відсутні. Народ знаходиться під ідеологічним впливом олігархів і щоразу обирає у владу людей та політичні партії, які не збираються створювати новий прогресивний економічний уклад, заснований не лише на приватному капіталі, але й на чесній конкуренції та правовому громадянському суспільстві. У виборців практично немає вибору, тому що олігархи через приватні засоби інформації «пропонують» їм у кандидати своїх людей.

Однак, з погляду на історичні факти, є можливість констатувати, що в політичній боротьбі перемагає активна меншість, яка має необхідну критичну масу, про що варто пам'ятати та не втрачати оптимізму. Револьюційні перетворення зазвичай бувають передчасними

і тому досягають мети. На їх хвилі до влади приходять випадкові люди, які не мають ні стратегії розвитку, ні плану конкретних дій, ні професіоналізму, ні бажання покласти своє життя на вівтар батьківщини. За нашою думкою, запорукою успіху є еволюційний розвиток.

Висновки. Процес перманентного відставання у розвитку суспільного виробництва України від світового рівня обумовлений недосконалістю виробничих відносин, які неадекватні рівню розвитку її продуктивних сил.

Відставання у розвитку виробничих відносин знаходить свій прояв у господарсько-політичному укладі, що склався, та який можна визначити, як «олігархічний капіталізм». Суть олігархічного капіталізму полягає в існуванні інституту олігархів, який є верствою суспільства, що складається з великих власників засобів виробництва та засобів масової інформації. Ця верства має можливість впливу на органи державної влади та свідомість громадян через неформальну фактичну владу в державі та можливість використання держави в особистих інтересах. Подібне явище є рудиментом виробничих відносин, властивих феодалному суспільству. Наслідком таких виробничих відносин стали: корупція, монополізм, відсутність здорової конкуренції та сприятливого інвестиційного клімату, відсутність реальної демократії, перетворення України на сировинний додаток розвинених країн. У той же час, рівень продуктивних сил, втілених у робочій силі, можна порівняти з аналогічним показником розвинутих країн.

Розрив у рівні розвитку між продуктивними силами та виробничими відносинами породив протиріччя, яке здатне стати основою та рушійною силою скидання господарсько-політичного устрою, що склався. Проте об'єктивних умов здійснення цього процесу наразі немає, зокрема, відсутні необхідні для цього інститути. Насамперед, йдеться про буржуазні та народні партії, здатні не силовими, а політичними методами реалізувати зміну укладу, що склався.

У межах виробничих відносин, що мають місце, зростання обсягів суспільного виробництва можливе, але його темпи будуть значно нижчими від потенційно можливих.

Список використаних джерел:

1. Гилка У.Л. Формування стратегії економічного розвитку України: історичний досвід. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Економіка»)*. 2023. № 6(12). С. 29–36. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-29-36](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-29-36)
2. Гилка У.Л. Фінансування розвитку економіки України: проблеми та перспективи. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. № 3. С. 36–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-3-6>
3. Micheline Sakharoff. Montchrestien. Le stoïcisme ou la liberté négative. Une demi-efficacité. *Revue des Sciences Humaines*. 1968. № 130. P. 161–167.
4. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / пер. з англ. Розд. 1.12 : «Економічна таблиця». Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 43–46.
5. Karl Marx. Das Kapital. Kritik der Politischen Oekonomie. Hamburg : Forlag von Otto Meisster, 1867. 784 p.
6. Мочерный С. Закон адекватності виробничих відносин рівню та характеру продуктивних сил. Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С.В. Мочерний. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. Т. 1. С. 534.
7. Лановий В. Олігархічний капіталізм: передумови розвалу. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2012/10/2/337702/> (дата звернення: 08.01.2024).
8. Базилевич В. Історія економічних вчень : підручник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2004. 1300 с. С. 1288.
9. Павловський А. Чи доцільна під час війни приватизація та ліквідація державних підприємств. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ukrajini-ne-potribni-derzhpidprijemstva.html> (дата звернення: 09.12.2023).

References:

1. Gylka U. L. (2023) Formuvannia stratehii ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: istorychnyi dosvid [Strategy formation for economic development of Ukraine: historical experience]. *Current issues in modern science (Series "Economics")*, no. 6(12), pp. 29–36. (in Ukrainian)
2. Gylka U. L. (2023) Finansuvannia rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Development financing of Ukraine's economy: problems and perspectives]. *Kyiv Economic Scientific Journal*, no. 3, pp. 36–43. (in Ukrainian)
3. Micheline Sakharoff (1968) Montchrestien. Le stoicisme ou la liberté négative. Une demi-efficacité. *Revue des Sciences Humaines*, no. 130, pp. 161–167. (in French)
4. Blaug M. (2001) Ekonomichna tablytsia [Economic table]. *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi*. Kyiv: Foundations, pp. 43–46. (in Ukrainian)
5. Karl Marx (1867) *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie*. Hamburg: Verlag von Otto Meisner, 784 p. (in German)
6. Mocherny S. (2001) Zakon adekvatnosti vyrobnychkh vidnosyn rivniu ta kharakteru produktyvnykh syl [The law of adequacy of production relations of the level and character of productive forces]. *Ekonomichna entsyklopediia*. Kyiv: Publishing Center "Akademiya", p. 534. (in Ukrainian)
7. Lanovyi V. (2012) Oliharkhichni kapitalizm: peredumovy rozvalu [Oligarchic capitalism: prerequisites for collapse]. *Ukrainska pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2012/10/2/337702/> (accessed January 8, 2024).
8. Basilevich V. (2004) *Istoriia ekonomichnykh vchen* [History of economic thought]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
9. Pavlovsky A. (2023) Chy dotsilna pid chas viiny pryvatyzatsiia ta likvidatsiia derzhavnykh pidpriemstv? [Is it expedient to privatize and liquidate state-owned enterprises during the war?]. *Dzerkalo tyzhnia*. Available at: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ukrajini-ne-potribni-derzhpidpriemstva.html> (accessed December 9, 2023).